

УДК 821.161.2–311.6.09

М. В. Стасик

ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА РОМАНУ В. ЛИСА «СТОЛІТТЯ ЯКОВА»

У статті на прикладі роману Володимира Лиса «Століття Якова» розкривається роль фольклорно-етнографічного матеріалу для творення художнього образу. Аналіз матеріалу показує цікаві вкраплення в розповідь традицій, звичаїв та обрядів. Зазначається, що письменник одночасно звертався до декількох фольклорно-етнографічних пластів, які мали виразити його задум. У романі фольклорно-етнографічний матеріал та реальність не конфліктують, навпаки – доповнюють одне одного, виступаючи структурним елементом тексту.

Ключові слова: роман, художній образ, фольклор, традиція, обряд.

Письменник Володимир Лис відомий уже не одним своїм твором («Айстри на зрубі» (1991), «Романа» (2001), «Маска» (2002), «Продавець долі» (2002), «Жінка для стіни» (2003), «І прибуде суддя» (2004), «Графиня» (2005), «Камінь посеред саду» (2007), «Острів Сильвестра» (2009), «Маска» (2012), «Іван та Чорна Пантера» (2012), «Соло для Соломії» (2013) тощо). Належне місце серед них займає і роман «Століття Якова», який вперше було надруковано 2010 р. Твір, як і багато інших романів В. Лиса, здобув перемогу у заснованому в рамках «Коронації слова» конкурсі «Гранд-коронація слова» як роман десятиліття. Дослідники, аналізуючи різні аспекти творів В. Лиса, високо оцінили творчість письменника, а про роман «Століття Якова» справедливо зауважували, що твір «сприймається як така собі індивідуалізована версія історії України ХХ ст., історії, класично розказаної з перспективи «маленької» людини» [2].

Хоча літературознавці і присвятили значну увагу вивченню творчості В. Лиса (Г. Авксентьева, Н. Герасименко, М. Довгалюк, О. Забужко, О. Клименко, В. Коротич, Л. Костецька, С. Підпригора, Я. Поліщук, Т. Хом'як та ін.), проте фольклорно-етнографічні аспекти його творів, у тому числі й роману «Століття Якова», не були предметом їхнього наукового інтересу, що зумовлює **актуальність** нашої розвідки.

Виходячи з цього, **завданнями** нашої розвідки є визначення місця, ролі та естетичних функції фольклорно-етнографічних елементів у романі В. Лиса «Століття Якова».

Книга складається з двохсот сорока сторінок тексту, на яких описується сто років життя Якова Меха, по-вуличному Цвіркуна. «Мир і війна. Любов і нерозділена любов. Чоловік, його жінки та їхні діти. А на цьому тлі – оповідь про те, як старий Яків, урятувавши наркоманку, оповідає їй своє життя, виявляючи причетність до долі нещасної дівчини. Напередодні свого столітнього ювілею він згадає власне життя на Поліссі, службу в польській армії, німецький полон, службу в армії радянській, убивство дружини і дітей», – так коротко, але змістовно повно можна передати сюжет аналізованого твору [2].

Вдало, на наш погляд, доповнює характеристику твору Є. Баран, пишучи, що «це унікальна книга про українське буття в ХХ столітті з його суспільними та індивідуальними трагедіями й непомітними людськими радощами» [1]. Додамо, що в цю історію автор вправно вплітає фольклорно-етнографічні елементи з метою більше

заглибитися у психологію народних образів, розкрити їхній характер, своєрідний світогляд та менталітет.

Письменник у романі «Століття Якова» одночасно звертався до декількох фольклорно-етнографічних пластів, які мали увиразнити його задум. Тут варто вказати на мотивацію митця у використанні таких елементів. Вважаємо, що в такий спосіб він намагався не просто надати більшої реалістичності створеним образам та вигаданим подіям, а передусім з усвідомленням того, що ці деталі (обряди, традиції, звичаї, прикмети тощо), використані в романі, найбільшою мірою розкривають уявлення конкретного народу про навколишній світ і його ментальність. Погоджуємося з думкою О. Романенко, яку вона висловила в дослідженні про фольклорні елементи у творах сучасної української літератури: «Інакше виглядає художня дійсність у творах, які не просто замальовують екзотизм обставин, у яких опинилися герої, чи предметів, якими вони користуються. У них фольклорний контекст видозмінює час і простір – фольклорні мотиви тут не слугують декорацією, а мають так званий клаптиковий характер. Вони – своєрідні острівці змісту, естетичного або ж екзистенційного відкриття героя» [4].

У романі фольклорно-етнографічний матеріал та реальність не конфліктують, навпаки – доповнюють одне одного, виступаючи структурним елементом тексту. У В. Лиса село Загоряни чи Загорени, як говорить Яків Мех, головний герой твору, стає духовним простором українського селянина, який він захищає від забуття та втрати культурної ідентичності: «Він давно вже не п'є молока, бо ж одне розстройство од того, швидкий нападає, та то Ольга так вимовляє, а він каже по-їхньому, загоренськи – шмидкий... І село для нього не Загоряни, а Загорени. Тарасові діти з його вимови сміються. Ну й нехай, він по-їхньому казати ни буде» [3, с. 12].

Про уміння старого Якова лікувати людей дізнаємося зі сцени «ломки» дівчинки-потерчати Альони, як її називає автор. Ці знання чоловік перейняв від тітки Герасимихи, яка лікувала чоловіка від гарячки настояною солоною водою з ромашкою, а Яків лікує ще й кашель: «Змусив, буквально силою влив до рота теплої посоленої води з настоєною ромашкою. А тоді, як виблювала, настоянки оману, яку для себе приготував, бо ж кашель посеред літа невідомо чого став душити...» [3, с. 19]. Використовує він також і «цвідрубал, і кропивницю лісову, розмай-траву, і квітущу цибуляну, і сік молоді бульби, на сироватці настояний, і той-таки ломикамінь.» [3, с. 20].

Окрему увагу хочеться звернути на зображення часу, який має у творі дихотомічну побудову. Для письменника дуже важливо співвіднести сучасний земний час із часом історичним. Як ми знаємо, сприйняття часу українським селянином циклічне. Подієвий час села визначається сезонними роботами, святкуваннями тощо. Саме тому у творі про час, коли відбуваються події, ми дізнаємось через ті роботи, що виконують герої або свята, які вони справляють: «Біда в їхнє село нагрянула негадано... десь на п'ятий день по Покрові» [3, с. 152]; «Матір лишили – договорилися, що за тидень, десь так на Спиридона Сонцеворота, й забере назад Яків» [3, с. 192]. Отже, події у першому прикладі відбуваються 21 жовтня, а в іншому – наприкінці грудня, адже ми знаємо, що Покрову святкують 14 жовтня, а Спиридона Сонцеворота – 25 грудня.

Лінійний, історичний час також наявний у творі, він постійно «вривається» в структуру твору, має чітке датування і протиставляється циклічному часу: «Через п'ять літ після випровадин на службу Гаврилка у вересні тридцять дев'ятого до війська знову пішов Яків» [3, с. 134]; «На початку весни сорок четвертого Яків потрапив у облаву» [3, с. 157]. Письменник свідомо протиставляє побутовий час, у якому

розкриваються звичаї, повсякденне життя героїв тощо, історичному часові, і таке протиставлення стає структурною особливістю його творів.

Це також своєрідний поділ на свій, знайомий, зрозумілий світ і чужий, що вважає людину гвинтиком соціальної машини, який вириває її хоч і зі складних, але зрозумілих для неї умов життя.

Побут у романістиці В. Лиса та й взагалі в усій його творчості не є простим описом обставин повсякденного буття героїв, він є передовсім предметним вираженням їхньої свідомості: «Взамін розкішного життя вона отримала курну поліську хату, в якій не прийнято було відчиняти вікна... Хату, в якій стояв затхлий запах прілої соломи, що правила за матрац, і піднімалася пилюка, коли замітали глиняну долівку», – так деталізовано на кілька сторінок тексту описує «нове» життя Зосі у сім'ї Якова [3, с. 127]. Подекуди автор детально, із скрупульозністю етнографа, описує улаштування побуту поліщуків, їхній одяг, їжу, традиції, звичаї. В. Лис далекий від того, аби ідеалізувати життя селянина, але, водночас, він розуміє, що такі описи допомагають максимально емоційно включити читачів у ситуацію. При цьому побут стає джерелом інформації, яка спонукає реципієнта до розуміння того, як герої осмислюють своє місце в суспільстві, власну долю в нерозривному зв'язку з долею коханої людини та рідного краю: «Вона, звикла до іншого життя, раптом відчула, що те, що раніше викликало огиду, має якийсь сенс. Хоч не раз питала себе – в ім'я чого живуть чи, швидше, існують ці люди? Відповіді не було. Хіба так угодно Богу. В ім'я чого так тяжко працюють коло землі посеред цих болотних випарів? Відповіді не було. Хіба що... Заради самого життя... <...> Іноді їй здавалося, що тримає тут не тільки любов, кохання до Якова, а щось більше. Щось таке, що взагалі неможливо пояснити й осягнути розумом» [3, с. 130].

Фольклорно-етнографічний матеріал уміло інтерпретований й органічно вплетений письменником у канву роману. Але, мабуть, найбільшим, найважливішим досягненням письменника є те, що він не замикається в рамках відтворення, реконструкції цього матеріалу, а намагається проникнути в глибинний зміст давніх уявлень народу, осмислити усталені фольклорні образи, наповнюючи їх сучасним змістом.

Люди здавна вірили в прикмети, у те, що деякі істоти, числа, явища, події пов'язані з надприродними силами, і є запорукою удачі чи невдачі в чомусь. Серед таких образів-символів, що зустрічаються в романі, можемо назвати kota. В усній народній творчості кіт – символ охоронця дитини, кмітливий помічник. «Тому він присутній у десятках колискових пісень», – зазначає Г. Потапенко [5]. Один із варіантів такої колискової зустрічається на початку роману В. Лиса: «На kota-вуркота, ой, напала дрімота, ти, дитинко, тоже спи, тільки ліжка не кропи...» [3, с. 12]. Однак полісемантичність цього образу спонукає читача задуматись, насторожитись. Адже кіт, з одного боку, – символ доброго духа житла, незалежності, з іншого – ознака зла, темряви, потойбічного світу тощо. «Кіт, приблуда, чий ти? Яків дивиться на kota – старого, облізлого, шерсть місцями позлипалася. Кіт дивиться на нього і жалібно нявкає. – Як і я, старий, – думає Яків. Ци й кіт?» – читаємо у романі [3, с. 11]. А вже через декілька сторінок зустрічаємо такий опис kota: «На дереві коло хати, старій яблуні, сидів кіт. Чужий чорний котисько» [3, с. 15]. Наведений текст надихає читача до смислових алузій, адже, з одного боку, kota вважали хорошим оберегом від злих сил, а з іншого, люди боялися чорних котів, особливо, коли вони перебігали дорогою.

Ще одним символом-прикметою, який використовує письменник, є цвіркун: «Яків таки усміхнувся. Не засміявся, а посміхнувся. Бо зрозумів – то сюрчить цвіркун. Авжеж, цвіркун, цвіркунисько. Запізнілий гість, не спальник якийсь осінній, що не

знати чого озвався. – Відспівує він мене чи що? – сердито подумав Яків. ... Тут йому прийшла химерна думка – вони ж обоє цвіркуни.» [3, с. 176]. В. Лис у цьому випадку також змушує до смислових алюзій. Адже, це досить суперечливий знак. З одного боку він може бути провісником смерті, а з іншого – символом удачі, сподівання.

Окрім зазначених фольклорно-етнографічних складових сюжету «Століття Якова» є ще один мотив, який, на наш погляд, є важливим для розуміння твору. Зокрема, це використання символів, білого і чорного птаха, що з'являлися Зосі у «віщих» снах, червоного коня тощо, що надає твору особливої поетичності. Так, природно вмонтовано у структуру роману пророчі сни: «А вночі сон приснився – мовби скаче на своєму червоному коні, не там, у Тарнуві, на кінному полігоні чи ще десь, а тут, у селі, по якійсь сільській вулиці, а за ним мовби теж хтось скаче. Він озирнувся і ніяк не може побачити обличчя вершника, що його наздоганяє, а червоний кінь починає раптом летіти – над вулицею, над хатами...» [3, с. 108], або «Як не раз у сні бувало, ловив свого червоного коня. Той втікав, до рук не давався, що підійде, а кінь одбігає. Але таки зловив. Зловив. І вже їхав, та річка постала. Кінь у воду ступив, далі поплив, а до другого берега ніяк не могли вони дістатися. І хтось стояв на тім березі, й знайомий начеб, а не розгледів. Отакий сон. Як прокинувся, став міркувати – до чого б то? Допливе скоро до того берега? Але ж уві сні не доплив...А таки допливе – як ни тепер, то в четвер» [3, с. 229–230]. За народними уявленнями образ коня є полісемічним. З одного боку він є символом чоловічого начала, багатства, могутності, степу, волі, вірності, відданості, а з іншого – знаком потойбічного світу і є одним із символів смерті. До речі, червоний колір є також символом життя, а водночас – загрози для життя. У слов'янській міфології також часто асоціюється з нечистою силою.

Можемо констатувати різноманітність і влучність образних національних символів, використаних автором. Загалом же для В. Лиса використання етнографічно-побутових деталей – не проста фіксація традицій, для письменника – це місток, що скріплює минуле і сучасне, дає можливість усвідомити ті цінності, якими жили наші пращури, їхні духовні потреби, традиції, глибину їхньої мудрості. Опис побуту, звичаїв, традицій – це не просто етнографічні замальовки, вони є художнім узагальненням відповідного життєвого укладу.

Вплив фольклору прямо позначився на сюжеті, мові, засобах образності роману. Автор використовує фольклорно-етнографічний прийом зображення портрета, що зорієнтований на народний ідеал, а також включає відображення внутрішнього світу людини. Поетичні порівняння, надзвичайно майстерно виписані та введені автором у текст: «щоки калиною пашать» [3, с. 27], Парасочка, «як лозинка тоненька» [3, с. 179], «...лице у тебе, казала мама Параска, сину, якби молоком щодень вмиване...» [3, с. 26], «темна хмара закрила мамине лице» [3, с. 22], «очима – блищали, мов край добре нагостреної коси» [3, с. 145] тощо.

Яскраво представлений у романі цілий пласт прислів'їв, приказок та фразеологізмів, майстерно вплетених у канву розповіді: «збитий з пантелику» [3, с. 82], «як води кварту випити», «знайся кінь з конем, а віл з волом» [3, с. 22], «хоч кілка на голові теши, то його не перепреш і возом не об'їдеш» [3, с. 22], «хай вони ясним вогнем вигорять» [3, с. 23], «витрішки продаєш» [3, с. 80], «за дурною головою нема ногам спокою» [3, с. 157], «не все коту масниця, муситиме й пісню юшку похлебати» [3, с. 147], «така сама пані в дертому жупані» [3, с. 146], «накрийте голову рядном, мамо» [3, с. 116], «хоч кілля на голові теши» [3, с. 190], «долю конем не об'їдеш» [3, с. 47] тощо. Вони надають мові твору виразного розмовного характеру та неповторного регіонального та національного колориту.

Для передачі народнопоетичної української мови письменник послуговується великою кількістю не лише приказок та прислів'їв, а й народними прокльонами. Так мати Якова, будучи розсердженою на куму за те, що вона не хоче віддавати своєї дочки за її сина, говорить: «А щоб тобі віддавало в обидва боки на штирі роки, а на п'ятий болячка на язиці жабою виросла» [3, с. 23].

Письменник написав роман на національному ґрунті, яскраво відтворивши специфіку доби, самобутню культуру українського народу, національний характер і психологію, з його архаїчними, фольклорно-етнографічними й побутовими атрибутами. Він шукає і, на нашу думку, знаходить мистецьке вираження пракоренів душі свого народу, його духовного підґрунтя, національної ідеології та філософії.

Отже, проаналізувавши роман В. Лиса, бачимо, що в ньому використано фольклорно-етнографічні мотиви, що аж ніяк не применшує їхньої художньої цінності. Завдяки майстерності автора, цей матеріал сприймається як органічний, невіддільний елемент роману, не спричиняючи шкоди його сюжетній канві. Етнографічно-побутові деталі допомогли авторові передати колорит епохи, правду історичного часу. Письменник добре обізнаний зі звичаями, обрядами, віруваннями, прикметами, переказами та побутом поліщуків. Твір є цінним джерелом для дослідників української традиційної культури.

Проведений аналіз роману засвідчує, що автор широко використовує фольклорно-етнографічний матеріал та творчо його вплітає в структурну канву свого твору. Образна система, яку письменник використовує у своїх творах, спонукає читачів задуматися над сенсом життя, його духовними цінностями, вічними істинами – такими, як любов, добро, справедливість, вірність.

Ми навели лише деякі фольклорно-етнографічні приклади з роману В. Лиса, які, на нашу думку, можуть деякою мірою стимулювати подальші пошуки у вивченні особливостей ідіостилю письменника.

Список використаної літератури

1. Баран Є. Апостольська самота Якова... [Електронний ресурс] / Є. Баран // Форум «Сіверщини». – Режим доступу : <http://siver.com.ua/forum/62-469-1> ; Baran Ye. Apostolska samota Yakova... [Elektronnyi resurs] / Ye. Baran // Forum «Sivershchyny». – Rezhym dostupu : <http://siver.com.ua/forum/62-469-1>
2. Клименко О. Дві рецензії на бестселер Володимира Лиса [Електронний ресурс] / О. Клименко // ЛітАкцент. – 2010. – 29 жовт. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2010/10/29/dvi-recenziji-na-bestseller-volodymyra-lysa/> ; Klymenko O. Dvi retsenzii na bestseller Volodymyra Lysa [Elektronnyi resurs] / O. Klymenko // LitAktsent. – 2010. – 29 zhovt. – Rezhym dostupu : <http://litakcent.com/2010/10/29/dvi-recenziji-na-bestseller-volodymyra-lysa/>
3. Лис В. С. Століття Якова / В. С. Лис ; передм. О. Забужко. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 240 с. ; Lys V. S. Stolittia Yakova / V. S. Lys ; peredm. O. Zabuzhko. – Kharkiv : Knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2015. – 240 s.
4. Романенко О. Фольклорні мотиви та сюжети в сучасній українській літературі : кітчеві експерименти чи нові художні акценти? [Електронний ресурс] / О. Романенко // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – 1999. – Вип. 32. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-10764.html> ; Romanenko O. Folklorni motyvy ta siuzhety v suchasni ukrainiskii literaturi : kitchevi eksperymenty chy novi khudozhni aktsenty? [Elektronnyi resurs] / O. Romanenko // Literatura. Folklor. Problemy

poetyky. – 1999. – Вур. 32. – Rezhym dostupu : <http://www.info-library.com.ua/books-text-10764.html>

5. Словник символів [Електронний ресурс] / О. І. Потапенко, М. К. Дмитренко, Г. І. Потапенко та ін. ; за заг. ред. О. І. Потапенка та М. К. Дмитренка. – Київ : Редакція часопису «Народознавство», 1997. – 156 с. – Режим доступу : <http://www.studfiles.ru/preview/5252915/>; Slovnyk symboliv [Elektronnyi resurs] / О. І. Potapenko, М. К. Dmytrenko, Н. І. Potapenko та ін. ; за zah. red. О. І. Potapenka та М. К. Dmytrenka. – Kyiv : Redaktsiia chasopysu «Narodoznnavstvo», 1997. – 156 s. – Rezhym dostupu : <http://www.studfiles.ru/preview/5252915/>

Стаття надійшла до редакції 06.06.2017.

M. V. Stasyk

**FOLK-ETHNOGRAPHIC SOURCES IN VOLODYMYR LYS'S
NOVEL «JACOBS CENTURY» («STOLITTIA YAKOVA»)**

In Volodymyr Lys's novel «Jacobs Century» («Stolittia Yakova») the role of folk-ethnographic material for artistic form creation is highlighted. The analysis showed the interesting interweaving of traditions, customs and ceremonies. It should be noted, that the writer used several folk-ethnographic layers simultaneously.

In the novel this material and reality are not opposed – they complement one another. The author integrated this elements into the novel's art context to immerse deeper into people's psychology and open up their nature, distinctive worldview and mentality. In V. Lys's novel the description of everyday life it's not accidental. First of all, is subjective expression of their consciousness. But, probably, the most important thing is his attainment in that he not only focuses on representing and, remodeling this material, but also tries to reflect the issue of ancient images, conventional folk characters, fleshing it out with contemporary context. We can ascertain the variety and accuracy of figurative national symbols used by the author.

The author also uses folklore techniques for portraits.

Furthermore, the writer skillfully uses image-symbols. We can name for instance, a cat, a white and a black bird, a red horse, etc., which adds a touch of poetry to this work. According to folk beliefs, these symbol images are multi-valued.

The whole range of proverbs, sayings and phraseological units is strongly represented in the novel. They affect expressiveness and unique regional and national color to the language of the work.

The writer is well familiar with the customs, rituals, beliefs, signs, traditions and life of Ukrainians. The novel is a valuable source for researchers of Ukrainian traditional culture.

The writer wrote a novel on a national basis, vividly recreating the specifics of the era, the distinctive culture of the Ukrainian people, national character and psychology, with its archaic, folklore-ethnographic and household attributes.

So, the analysis shows, that the author makes extensive use of folk-ethnographic materials and easily interweaves them into the plot of his work. The character system, that the author used in his work, lead the readers to reflecting on the sense of life, its spiritual values, timeless values of love, good, justice, loyalty.

Key words: *novel, artistic image, tradition, custom, ceremony.*